

Айдарова Ж.М.

**ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫН
ОКУУ КӨНДҮМДӨРҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ИНСАНГА
БАГЫТТАЛГАН ОКУТУУНУН ОРДУ**

Айдарова Ж.М.

**МЕСТО ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО
ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ УЧАЩИХСЯ
ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА**

J.M. Aidarova

**PLACE OF PERSONALITY-ORIENTED LEARNING
IN THE DEVELOPMENT OF READING SKILLS
FOR STUDENTS OF TEENAGERS**

УДК: 37.016/37.01.372.65/811

Макалa бугунку күндөгү билим берүү системасындагы өзгөрүүлөрдүн натыйжасында өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмүн өнүктүрүү максатына жетүүгө жардам берген инсанга багытталган окутуунун зарылчылыгы тууралуу баяндайт. Ошондой эле ушул маселени тегерегинде алектенген кыргызстандык, россиялык жана чет өлкөлүк педагог, психологдордун педагогикалык теорияларынын талдоосу, алардын өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдөгү мааниси ачыкталып сунушталат. Бул педагогикалык теориялардын негизинде инсанга багытталган окутуунун принциптери жатат. Окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү процессиндеги жетишкендиктери мугалимдин педагогикалык билиминен, психологиялык жагымдуу мамилесинен, билим алууга болгон кызыгуусун шарттаган академиялык чөйрөнү түзө билгендигинен көз каранды. Мугалим бул ийгиликтерге инсанга багытталган окутуунун методдору аркылуу жетише алат. Методдор өспүрүм курактагы (биздин контекстте) окуучулардын дараметин ачуу максатын көздөп, окуучулардын интеллектисинин ар түрдүүлүгүн эске алуу менен окутуу-тарбиялоо процессин пландаштырууну, ишке ашырууда натыйжалуулугун камсыздоого маани берет.

Негизги сөздөр: инсан, окутуу, өспүрүм, курак, акыл-эстин түрлөрү, интеллект, окуу, көндүм, методдор, конструктивизм.

Статья рассказывает о необходимости личностно-ориентированного обучения в целях развития навыков чтения учащихся в результате изменений системы образования. А также предлагается анализ педагогических теорий кыргызстанских, российских, зарубежных педагогов, психологов, работающие в этом направлении, их значение в развитии навыков чтения учащихся подросткового возраста. В основе этих педагогических теорий лежат принципы личностно-ориентированного обучения. Достижения учащихся в процессе развития навыков чтения зависят от

педагогических знаний учителя, психологически позитивного настроения, умения создавать академическую среду, стимулирующую интерес к учебе. Учитель может добиться этих успехов с помощью личностно-ориентированных методов обучения. Методы нацелены на раскрытие потенциала учащихся подросткового возраста (в нашем контексте) и обеспечение планирования учебно-воспитательного процесса и эффективности в реализации с учетом разнообразия интеллектов.

Ключевые слова: личность, обучение, прошлое, возраст, виды интеллекта, интеллект, обучение, навыки, методы, конструктивизм.

The article tells about the need for personal-oriented training in the development of reading skills in students as a result of changes in the education system. It also offers an analysis of pedagogical theories of Kyrgyz, Russian, foreign teachers, psychologists working in this direction, their value in the development of skills of reading in adolescence. At the heart of these pedagogical theories lie the principles of personality-oriented training. Achievements of students in the process of developing reading skills depend on the pedagogical knowledge of the teacher, the psychological positive mood, the ability to create an academic environment, stimulating interest in the school. The teacher can achieve these successes with the help of personally-oriented teaching methods. Methods are aimed at revealing the potential of adolescents (in our context) and ensuring the planning of the educational process and the effectiveness of its implementation with the consideration of different types of intellectuals.

Key words: personality, learning, past, age, types of intelligence, intelligence, learning, skills, methods, constructivism.

Бүгүнкү күндөгү коомдогу өзгөрүүлөр окуучулардын таанып-билүү процессине кененирээк жана активдүүрөк катышуусуна жардам берген бир катар ырааттуу педагогикалык технологияларын, окутуу

методдорун, ыкмаларын сунуш кылат. Өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн, аларга белгилүү деңгээлде өз алдынча болууга, чечимди кабыл алууга мүмкүн болгон шарт түзүлүшү зарыл экендигин белгилегибиз келип жатат.

Белгилүү педагог И.Бекбоевдин ойлору кызыгууну туудурат: «Билим берүүнү реформалоонун негизги мааниси кандай гана болбосун билим берүү мекемесиндеги окуу-тарбия процессине катышкан адамдын инсандыгы олуттуу орунда турушу керек, анткени кандай гана болбосун, билим берүү мекемесинен активдүү, өз алдынча чечим кабыл ала турган, ар дайым өзгөрүлүп туруучу социалдык-экономикалык жана маданий чөйрөдө максимум өз жолун таап кетүүчү адамдар чыгышы керек. Ушул типтеги адам гана жашоодогу каршылыктарга туруктуу боло алат жана аларды туура чечүүдө өзүнө жоопкерчилик ала алат. Жагдайлардын позитивдүү өзгөрүлүшүнө умтулуу менен адам ар дайым өзү да тарбияланып турат. Так ушул адамдын өз алдынча өнүгүп-өсүшү болот» [1, 84-б.].

И.Бекбоев инсанга багытталган окутуу өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдө негизги багыттарынын бири катары карап, окуучулардын инсан катары калыптанышында жагымдуу билим берүү шартын түзө тургандыгын белгилейт.

Инсанга багытталган окутуу - бул көңүл борборунда бала болгон окутуу. И.С. Якиманскаянын аныктамасына ылайык, инсанга багытталган окутуу - бул «окуучуну бүтүндөй билим берүү процессинин башкы каарманы катары таануу жана ушул негизги жобого шайкеш келиши» [2, 5-б.].

И.С. Якиманская инсанга багытталган окутуу – бул инсандын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен билим берүүгө коюлуучу ар түрдүү талаптарды чыгардырган окутуу болуп эсептелет деп белгилеген. Талаптар төмөнкүлөр:

- билим берүүнүн негизги баалуулугу – инсандын оригиналдуулугу, өзгөчөлүгү жана кайталангыс уникалдуулугу, жеке индивидуум катары калыптанып жаралышын кабыл алуу, таануу;
- дифференцирленген ар түрдүү деңгээлдеги окутууну ишке ашырууга керектүү билим берүүнүн альтернативдүү формаларынын болушу;
- ар бир окуучуга анын жеке өзгөчөлүктөрүнүн, турмуштук баалуулуктарынын, умтулууларынын негизинде, өзүнүн өнүгүү жолун өзү тандап алууга укуктун берилиши [3, 5-б.].

Инсанга багытталган мектепте билим берүүнүн башкы максаты болуп ар бир баланын жөндөмдүүлүгүн ачып аныктоо жана аны өнүктүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрүн кеңейткен шыктандыруучу чөйрө түзүү эсептелет. Азыркы күндө педагогика илиминде интеграциялоо процессинин алкагында биз өзүбүздүн гана кыргызстандык изилдөөлөргө таянбастан, чет өлкөлүк эл аралык педагогикадагы орчундуу изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына таянып жатабыз. Бул изилдөөлөр мектеп окуучуларынын курагына тиешелүү алардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн ачык айкын аныктоого бир топ педагогикалык теорияларды сунушташат. Алсак, Гарвард университетинин өнүгүү жана билим берүү психологиясы боюнча теоретици Говард Гарднер 1983-жылы өзүнүн «Акыл эстин (интеллектин) түзүлүшү» аттуу китебинде акыл жөндөмдүүлүктөрүнүн көп түрдүү теориясын сунуштаган. Гарднер акыл-эс бир гана ыкма менен өлчөнүүчү бир кылка түзүлүш эмес деген жыйынтыкка келген. Ал акыл-эстин (интеллектин) жети түрүн сунуштайт. Говард Гарднердин акыл жөндөмдүүлүктөрүнүн көп түрдүү теориясы «интеллект» түшүнүгүн олуттуу түрдө кеңейтет. Гарднердин айтуусу боюнча, ар бир адамда бир нече акыл эстин (интеллектин) жөндөмдүүлүктөрү кездешет.

Адамдардын ар түрдүүчө таанып билери байыркы заманда эле белгилүү болгон. Традициялык окутуу системасында акыл-эстин (интеллектин) жети түрүнүн экөөсүнө гана көңүл бурулуп, бааланат: лингвистикалык (оозеки сүйлөө кеби аркылуу биздин окуй турган, жаза турган жана катташа турган жөндөмдүүлүгүбүз) жана логикалык же математикалык интеллект. Теориянын авторунун оюу боюнча, мындай тар мамиле окутуу тармагындагы окуучулардын дараметин (потенциалын) өтө чектейт [4, 36-б.].

Инсанга багытталган окутуунун алкагында мугалим ар бир окуучунун интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн изилдеп-үйрөнүп, алардын өзгөчөлүктөрүнө жараша окутуу-тарбиялоо процессин пландаштырат. Пландаштырууга чейин мугалимден окуучулардын үйрөнүү стилин эске алуу менен окуу ишмердүүлүгүн уюштурууну талап кылат. Класстагы ар бир окуучунун таанып билүү, кабыл алуу, эстеп калуу жөндөмдүүлүктөрү ар башка болгондуктан, ошол өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен мугалим окуу материалдарын дифференцирлеп иштеп чыгат. Мындай кырдаалда окуучулардын көйгөйлөрдү чечүүгө, тапшырманы аткарууга жоопкерчилиги күчөп, предметти окуп-үйрөнүүгө кызыкчылыгы артат. Мугалим фасилитатор (багыт берүүчү, кенеш берүүчү) катары кызмат

аткарып, окуучулардын өз алдынчалуулугунун өнүгүшүнө көбүрөөк мүмкүнчүлүк берүү менен, алардын бири-бири менен пикир алышып өз алдынча, жупта, топто иштөө менен окуп-үйрөнүүсүнө ыңгайлуу шарт түзүп берет.

«Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүү» методикасы инсанга багытталган окутуунун принциптерин колдонулушу менен белгилүү болду. Ал биздин республикада Эл аралык окуу ассоциациясынын «Ачык коом жана координациялоо» институтунун каржылык колдоосу менен 1997-жылдан бери иштеп келе жаткан педагогикалык технология.

Билим берүүдө сынчыл ой жүгүртүүнү максаттуу өнүктүрүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө буга чейин эле айтылган. Мисалы, ХХ кылымдын башында эле белгилүү педагогдор (Д. Дьюи, А.Нилл, В.А.Сухомлинский, Н.К. Крупская ж.б.) билим берүүнүн жакынкы милдети окуучуда жеке өз алдынча аң-сезимин ойготууга умтулуу, өз ойлоруна сын көз караш менен мамиле жасоого түртүү болушу керектигин жазышкан. Сынчыл ой жүгүртүү алган окуучулар чечме-лөөнүн жана маалыматтык билдирүүнү баалоонун ар кандай жолдоруна ээ болуп, суроолорго өз алдынча жооп таба алышат, тексттеги карама-каршылыктарды бөлүп көрсөтүшөт. Сынчыл ой жүгүртүү өспүрүм окуучуларга жеке күнүмдүк көйгөйлөрдү чечүүдө да жардам берет.

Адамдын акыл-эс ишмердүүлүгүнүн бир түрү - бул интеллектуалдык кабыл алуунун, түшүнүүнүн жана айлана-чөйрөдөгү маалымат талаасына объективдүү мамиленин жогорку деңгээли менен мүнөздөлгөн сынчыл ой жүгүртүү.

«Өзгөчө» ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү адамзаттын өмүрүнүн жүрүшүндө абдан маанилүү болгон. Азыр коом билим берүү уюмдарынын окуучуларынан кандай кырдаалда болбосун тез арада чечим табууну талап кылган учурда, бул сапат турмуштук мааниге ээ болууда. ХХI кылымда адамдын инсандык сапатындагы алдыңкы орунду ойдун кеңдиги жана тең салмактуулугу, көз карандысыздык жана бей тараптуулук сыяктуу өзгөчөлүктөргө ээ. Ушундай инсанды калыптандыруу үчүн заманбап мугалимдерге класста жана класстан тышкары убакта сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн технологияларын колдонуу жардам берет [5, 27-б.].

Сынчыл ой жүгүртүүнүн көптөгөн аныктамалары бар. Биз өз ишибизде Д.Халпердин сынчыл ой жүгүртүү жөнүндө аныктамасына таянабыз: «Сынчыл ой жүгүртүү – бул тең салмактуулугу, багыттуулугу, объективдүүлүгү жана логикалуулугу менен айырмаланып багытталган ой жүгүртүү» [6, 27-б.].

Д.Клустер сынчыл ой жүгүртүүнүн башка типтерден айырмалап турган беш аспектинин бөлүп көрсөтөт:

1) Сынчыл ой жүгүртүү - бул өз алдынча ой жүгүртүү.

2) Маалымат сынчыл ой жүгүртүүнүн акыркы чекити эмес, баштапкы чекити. Билим мотивацияны жаратат, ансыз адам сынчыл ой жүгүртө албайт.

3) Сынчыл ой жүгүртүү суроолорду берүүдөн жана чечилиши керек болгон көйгөйлөрдү тактоодон башталат.

4) Сынчыл ой жүгүртүү ишенимдүү далилдерге умтулат.

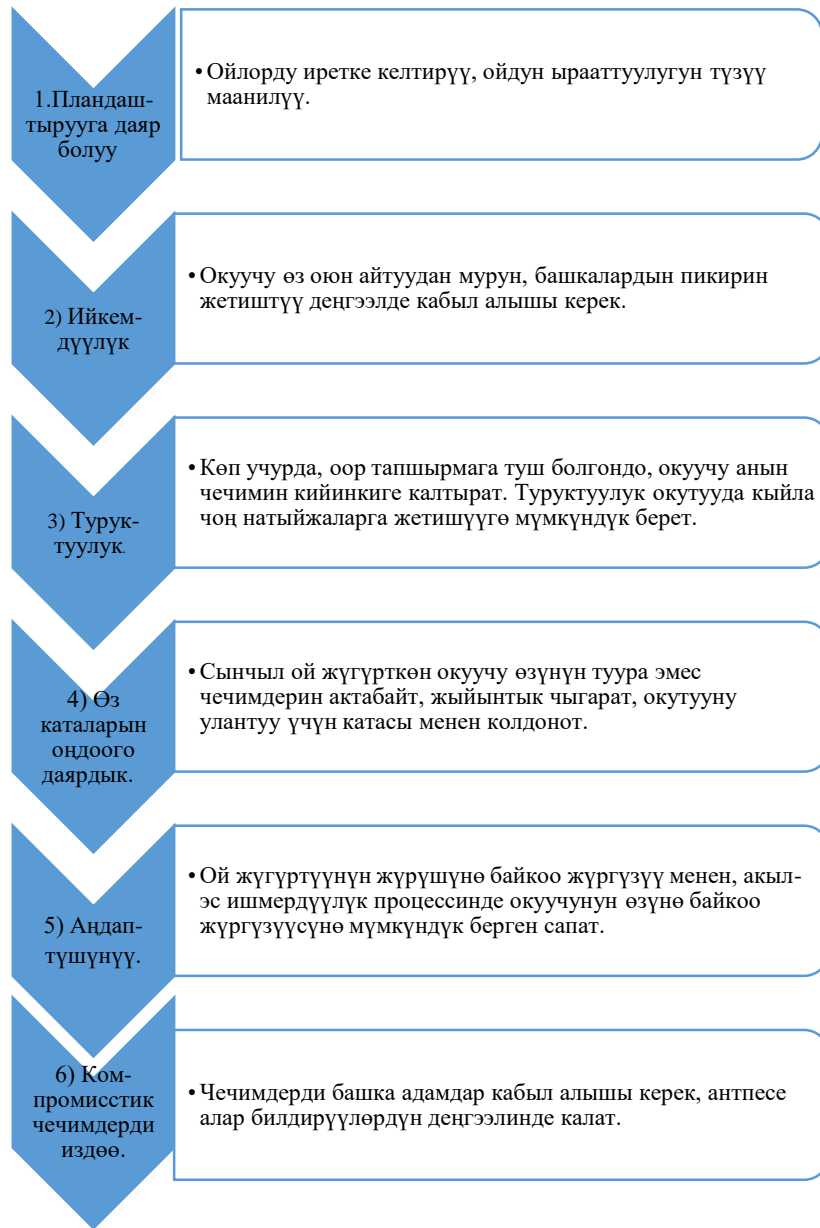
5) Сынчыл ой жүгүртүү – бул социалдык ой жүгүртүү [7, 21-б.].

Өспүрүм окуучуларда сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө болгон бир нече сапаттарды белгилеген изилдөөчү Даяна Халпердин айткандарына кошулабыз (№1-схеманы караңыз).

Балдардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу билим берүү процессин куруунун негизги педагогикалык принциптеринин бири. Бул көз карашка таянуу менен, мугалим окуу жүктөмүн бөлүштүрөт, сабактын эң ыңгайлуу жүрүшүн жана окуучулардын эс алуу убактысын белгилейт. Ошондой эле, бул өзгөчөлүк окутуунун формаларын жана методдорун тандоого таасир этет.

Өспүрүм курагы ой жүгүртүү жана таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Бул курактагы балдар объектилердин тышкы маалыматтары менен эле канааттанышпайт, аларда каралып жаткан нерсенин маңызына кызыгуу пайда болот. Окуучулар себеп-натыйжа байланышына байкоо жүргүзүүгө аракет кылышат, ушундан улам, аларда жаңы материалды үйрөнүүдө суроолор көп пайда болот.

Орто баскычта сабакты даярдоонун жана өткөрүүнүн жүрүшүндө окутуу процессине проблемалык мүнөздү берүүгө көңүл буруу маанилүү, ал эми бул, бала татаал суроолорду өзү түзүшү керек, теориялык ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгышы керек дегенди билдирет. Ошондой эле, өспүрүм курактагы окутуу процессинин маанилүү милдеттеринин бири өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өркүндөтүү, керектүү тапшырмаларды даярдоонун жүрүшүндө чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу болуп эсептелет. Белгилей кетүүчү нерсе, «өспүрүмдөрдүн күчкүбаты жана активдүүлүгү жогорулаган мезгилдер көп түйшүктү жаратат» [8, 84-б.].

Илимий адабияттарды талдоонун негизинде, окуп-үйрөнө алган окуучунун өнүгүүсүнө педагогикалык шарттарды түзүү окуу ишмердүүлүгүнүн бардык элементтерин өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт деп айтууга болот, ал эми бул окуучулар чоң адамдар тарабынан таасир этүү объектиси гана болбостон, эң негизгиси билим берүү процессинин субъектилерине айланышат.

Ошентип, жогоруда айтылгандарга таянып, биз мындай деп айта алабыз: өспүрүм курак, биздин оюбузча, ишмердүүлүктүн өзүн-өзү жөнгө салуусунун өнүгүшүндөгү негизги учурлардын бири. Дал ушул учурда өспүрүм билим берүүчү өз ара аракеттенүүнүн жаңы түрлөрүнө даяр, ал мугалимдин тапшырмаларын аткарууга жана өзүнүн, өз алдынча ишин уюштуруу

руунун формаларына кызыкдар. Бул фактылар өспүрүм балдарды окутууга даярдануу учурунда мугалим тарабынан эске алынышы керек.

Өспүрүм куракта сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясы аркылуу окуу көндүмдөрүн жакшыртуунун эң маанилүү шарты болуп тарбиялоо жана окутуу процессинде көйгөйлүү кырдаалдарды түзүү эсептелет. Дал ушул көйгөйлөрдү чечүү сынчыл ой жүгүртүүнүн принциптерин, стратегияларын жана жол-жоболорун өздөштүрүүнү камсыз кылат. Сынчыл ой жүгүртүүгө муктаждык, бизден дыкат ой жүгүртүүнү жана баа берүүнү талап кылган учурда тандоо татаал кырдаал менен кездешкенде пайда болот.

Сынчыл ой жүгүртүү технологиясынын алкагында өспүрүм окуучулардын кичи топтордо иштөөсүн демилгелейт. Кичи топтордогу иштерде окуучулар өз көз караштарын тезирээк жана кызыктуу түшүндүрүүгө аракет кылышат; ойлорун билдирүүгө, бири-бирин укканга жана өзүн укканды үйрөнүшөт. Окуу ишмердүүлүгүндө издөө-изилдөөгө басым жасалат. Ал эми «изилдөө ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү - ар кандай көз караштарды сынчыл салыштыруу, башкача айтканда, изилдөөчүнүн кесиптештери жана каршылаштары менен диалогу. Мындай диалог болбосо, изилдөө ишмердүүлүгү маанисин жоготот» [9, 54-б.].

Инсанга багытталган окутуунун алкагында колдонулган «Сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» методикасы билим берүүдөгү кээ бир педагогикалык теорияларга негизделген.

Алар, Жан Пиаже, Лев Выготский жана башкалардын аттары менен байланышкан конструктивизм теориясы. Конструктивизм окуучулардын көз карашын кандай гана «чийки» болбосун, жогорку чекитке жеткирген педагогикалык философия.

Конструктивизм бала окуп-үйрөнүүдө эң жакшы жыйынтыктарга ал даана жасай турганын айтып ага түшүндүрүп жатканда эмес, өз алдынча изденүү жана конкреттүү жеке өзүнө керектүү билимди куруу процессинде жетишет деп божомолдойт. Бул терминди Ж.Пиаже киргизген, ал билим - «бул үзгүлтүксүз конструкция жана кайрадан түзүү процесси», деп баса белгилеген [10, 43-б].

Ушул теорияларга ылайык өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмдөрүн калыптандыруунун эң негизги шарты – бул окуу процессинин мүнөзүн өзгөртүү. Өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмүн калыптандырууга багытталган окутуу процессинин башатында баланын табияты жатышы абзел.

Биздин педагогикалык эксперименттин констатациялоочу этабында М.Эсенгулова, Ж.Асекова берген инсанга багытталган окутуунун алкагындагы методдорунун талдоосу өспүрүм курактагы окуучуларынын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө ийгиликтүү колдонулганы такталды. Алар топторго бөлүштүрүлүп таблица иретинде берилип жатат (1-таблицаны караңыз).

1-таблица

Методдордун талдоосу

№	Топтор	Методдор, ыкмалар
1.	Кабарлашып иштөө көндүмүн өнүктүрүүгө багытталган методдор	Жуп болуп иштөө-пикир алышуу-ой жүгүртүү. Кичи топтордо иштөө.
2.	Ойлорду графикалык системалаштыруу көндүмүн калыптандырууга багытталган методдор	Кластер. Түшүнүктөр картасын түзүү.
3.	Талаш-тартыш маданиятын калыптандырууга багытталган методдор	Пикирлерди салыштыруу, пикир алмашуу. Окуучулар ортосундагы талкуу, талаш-тартыштар.
4.	Чыгармачыл жазуучуну тарбиялоого багытталган методдор	Синквейн. Галереяны кыдырып көрүү. Окутуп-үйрөтүүчү журналдар, ой-жүгүртүүлөр жазылган күндөлүктөр.

Өспүрүмдүк курак ой жүгүртүү жана таанып-билүү ишмердүүлүгүндөгү өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Бул курактагы балдар объектилердин тышкы маалыматтары менен эле канааттанышпайт, аларда каралып жаткан нерсенин маңызына кызыгуу пайда

болот. Окуучулар себеп-натыйжа байланышына байкоо жүргүзүүгө аракет кылышат, ушундан улам, аларда жаңы материалды үйрөнүүдө суроолор көп пайда болот. Орто баскычта сабакты даярдоонун жана өткөрүүнүн жүрүшүндө окутуу процессине проблемалык

мүнөздү берүүгө көңүл буруу маанилүү, ал эми бул, бала татаал суроолорду өзү түзүшү керек, теориялык ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн иштеп чыгышы керек дегенди билдирет.

Мына ошентип, өспүрүм курактагы окуучулардын окуу көндүмдөрүн жакшыртууга түрткү болгон инсанга багытталган окутуу боюнча адабияттарды талдоо бизге кээ бир жалпы жыйынтыктарды чыгарууга мүмкүнчүлүк берет.

Инсанга багытталган окутуунун өзгөчөлүгү биринчиден, окутуу процесси инсан менен маалыматтын өз ара аракеттенүүсүнүн илимий негизделген мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн негизинде курулат. Экинчиден, ар бир окуп-үйрөнүү кырдаалында, ар бир убакта мугалим мүмкүн болушунча ийкемдүү жана ачык боло алгыдай окутуу методдору (ыкмалары) менен камсыз болгон. Үчүнчүдөн, инсанга багытталган окутуу окуп-үйрөнүү процессин *кызматташуу, биргелешип пландаштыруу жана түшүнүү* принциптеринин негизинде уюштурууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын териялык жана практикалык маселелери. [Текст] / И.Б. Бекбоев. - Б.: Педагогика века, 2004. - 384 б.
2. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. [Текст] / И.С. Якиманская. - М.: Сентябрь, 1996. - 96 с.
3. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. [Текст] / И.С. Якиманская. - М.: Сентябрь, 1996. - 96 с.
4. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Д. Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү. [Текст] / М.М. Эсенгулова, Ж.Д. Асекова. - Бишкек, 2008. - 141б.
5. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Д. Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү. [Текст] / М.М. Эсенгулова, Ж.Д. Асекова. - Бишкек, 2008. - 141б.
6. Халперн Д. Психология критического мышления [Текст] / Д.Халперн. Санкт-Петербург, 2000.
7. Клустер Д. Что такое критическое мышление? [Текст] / Клустер // «Перемена», №4. - 2001.
8. Либерман А.А. К вопросу о ведущей деятельности современных подростков / [Текст] А.А.Либерман. // Вопросы психологии. - 2005. - №4. - С. 117-125.
9. Заир-Бек С.И., И.В. Муштавинская Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителей общеобразовательных учреждений. [Текст] / С.И. Заир-Бек, И.В. Муштавинская. - М.: Просвещение, 2011. -223 с.
10. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Д. Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү. [Текст] / М.М. Эсенгулова, Ж.Д. Асекова. - Бишкек, 2008. - 141б.